

प्रकरण ४ थे

संशोधनाची कार्यपध्दती

४.१ प्रास्तविक

४.२ संशोधनाची पध्दती -

४.३ नमुना

४.४ संशोधनाची साधने

१] प्रश्नावली.

२] मुलाखती.

अ] शिक्षकांच्या मुलाखती.

आ] व्यवस्थापकांच्या मुलाखती.

इ] भागशिक्षणाधिका-यांच्या मुलाखती.

३] भेटी व निरीक्षण

४.५ समारोप

संदर्भ

--: प्रकरण च व ये :-

-: संशोधनाची कार्यपध्दती :-

प्रास्ताविक -

४.१ ----- मागील प्रकरणांत संशोधन विषयाशी संबंधीत असलेल्या व त्या विषयात आत्तापर्यंत करण्यांत आलेल्या संशोधनाचा मागोवा घेता आहे यावरून असे दिसून आले की, शैक्षणिक प्रशासनाच्या क्षेत्रात झालेल्या संशोधनात शिक्षणाचा कायदा, कायद्यामुळे अस्तीत्वात आलेल्या विविध संस्थांचे परस्पर संबंध यावर संशोधन झालेले नाही. शैक्षणिक कायदाबद्दल व त्यातून निर्माण झालेल्या विविध संस्थांच्या परस्पर संबंधाबद्दल जी उपयुक्त माहिती मिळते ती माहिती प्रमुख संशोधन विषयाच्या अनुषंगाने केलेल्या संशोधनाद्वारे मिळालेली असते. संशोधनात तिचे स्थान दुय्यम असते व माहितीही मोटक स्वस्वाची असते या प्रकरणात संशोधनाची पध्दती व संशोधन करण्यासाठी तयार केलेल्या साधनांची व त्यांच्या वापराची माहिती दिलेली असते.

४.२ संशोधन पध्दती -

सर्वेक्षण - संख्यात्मक किंवा गुणात्मक माहितीचा आवश्यकतेनुसार संख्या-शास्त्राच्या मदतीने अर्थलावून समस्येवर उपाय शोधला जातो.

शालेय सर्वेक्षण - सर्वेक्षणाच्या विविध पध्दतीपैकी प्रस्तुत संशोधनासाठी "शालेय सर्वेक्षण पध्दती" वापरली आहे.

शैक्षणिक प्रश्नामध्ये शैक्षणिक संस्थांच्या गरजांचा शोध घेणे त्यांच्या गरजा पूर्ण होण्यासाठीची उपाययोजना ठरविणे शैक्षणिक संस्थांमध्ये शाळांची संख्या मोठी असल्यामुळे या प्रकारात "शालेय सर्वेक्षण" असे नांव दिले आहे.

शालेय संगोपनामध्ये शाळेची वास्तू, साहित्य, साधने, परिसर, अभ्यासक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिष्याध्याप्या नेण्या आणण्यांच्या तोड, शाळेची अर्थ व्यवस्था अशा प्रकारचे अनेक विषय घेता येतात हे सारे संगोपन शास्त्रीय पध्दतीनेच करावयाचे असते.

४.३ नमुना -

सदर संगोपनासाठी पंढरपूर तालुक्यातील सर्व माध्यमिक शाळा अभ्यासासाठी निवडल्या.

४.४ संगोपनाची साधने -

१] प्रश्नावली -

प्रथम संगोपकांनि कच्ची प्रश्नावली तयार केली. तिची पडताळणी करून नमुना म्हणून काही मुख्याध्यापकांना भरण्यांत दिली. एक आठवड्याच्या कालावधीनंतर त्या प्रश्नावल्या गोळा करून मार्गदर्शकांच्या सूचने नुसार जरूर ते फेरफार करून पक्की केली. ही प्रश्नावली परिशिष्ट क्र. २ मध्ये दिली आहे.

प्रश्नावलीची रचना -

मुख्याध्यापकांना दिलेल्या प्रश्नावलीची रचना कोष्टक क्रमांक ४.१ मध्ये पुढील पानावर दिलेले आहे.

मुख्याध्यापकांसाठीच्या प्रश्नावलीची रचना

विभाग	प्रश्न क्रमांक	संबंधित क्षेत्र
अ]	१ ते ३	मुख्याध्यापकांची ^{शैक्षणिक} शैक्षणिक माहिती.
आ]	४ ते ८	पंढरपूर तालुक्यातील माध्यमिक शाळांच्या व्यवस्थापनाविषयी माहिती.
इ]	९ ते २२	शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचा-यांचा प्रशासनाविषयीची माहिती.
ई]	२३ ते ३२	शिक्षाध्याच्या प्रशासनासंबंधीची माहिती.
उ]	३३ ते ३६	अर्थिक घटकाविषयीची माहिती.
ऊ]	३७ ते ४६	भौतिक सुविधाविषयीची माहिती.
ए]	४७	प्रशासनामध्ये सुचविलेल्या सुधारणा संबंधीची माहिती.

पंढरपूर तालुक्यातील एकूण ४८ माध्यमिक शाळांपैकी ३५ शाळांमध्ये संशोधकांनी समक्ष प्रश्नावली दिली, तर १३ शाळांमध्ये पोहोचाने प्रश्नावली पाठविली.

एकूण ४८ माध्यमिक शाळांपैकी १८ शाळांच्या मुख्याध्यापकांनी प्रश्नावली तत्परतेने भरून पाठविली, १० शाळांना अनेक स्मरणपत्रां लिहिली, समक्ष भेट घेतली, वारंवार हेलपाटे घातले. प्रश्नावली बाबत ते अत्यंत उदासिन होते. हे एक निरर्थक काम अशीच त्यांची भावना होती, तरीपण ब-याच प्रयत्नानंतर त्या प्रश्नावल्या त्यांनी भरून दिल्या, परंतु या कामासाठी खूपच वेळ वाया गेला.

उर्वरित ४ शाळांच्या मुख्याध्यापकांनी संस्था आणि पदाधिकारी यांच्या लेखी मान्यतेनंतरच प्रश्नावल्या भरून दिल्या. १० शाळांच्या मुख्याध्यापकांनी प्रश्नावली भरून देण्यास स्पष्टपणे नकार दिला, ६ शाळांच्या मुख्याध्यापकांनी प्रत्येक वेळी पुन्हा भरून देतो अशी टोलवा-टोलवी करून शेवटपर्यंत प्रश्नावल्या दिल्या नाहीत.

कोडटक क्र. ४.३

प्रश्नावली मिळालेल्या शाळांची संख्या

प्रश्नावली पाठविलेल्या शाळांची संख्या	पेकी समक्ष	पेकी पोस्टाने
४८ [सर्वच]	३५	१३

कोडटक क्र. ४.३

प्रश्नावली मिळण्याचे पृथःकरण

प्रश्नावली दिलेल्या एकूण शाळा ४८

प्रश्नावली भरून देणा-या शाळांच्या मुख्याध्यापकांची संख्या [३२]

प्रश्नावली न भरून देणा-या मुख्याध्यापकांची संख्या [१६]

तत्परतेने भरून देणारे [१८]	स्मरणपत्रा-नंतर भरून देणारे [१०]	संस्था चालकांचे परवानगीने भरून देणारे [०४]	स्पष्ट नकार [१०]	टोलवा-टोलवी [०६]

ही प्रश्नावली भरून दिलेल्या मुख्याध्यापकांनी नांवे परिशिष्ट

क्रमांक ३ मध्ये दिली आहेत.

२] मुलाखती -

संशोधकाने आवश्यक ती माहिती जमविण्यासाठी दुसरे साधन म्हणून "मुलाखतीचे" तंत्र वापरले.

रखादी व्यक्ती संशोधन विषया-बाबत जाणकार असल्याची माहिती मिळाल्यानंतर संशोधक त्या व्यक्तीच्या सोईसवडीने तिच्याकडे जातो व मुद्दयाचे प्रश्न विचारतो. मुलाखत संपल्यानंतर संशोधक स्वतंत्रपणे मुलाखतीचा अहवाल लिहितो. प्रतिसादकांनी कांहीही सांगितले तरी ते सर्व त्या अहवालात नोंदविणे आवश्यक असते. २

मुलाखतीच्या परिचयात्मक, निदानात्मक, उपचारात्मक, संशोधनात्मक वर्गीकरणापैकी प्रस्तुत संशोधकाने समस्येसंबंधी मते किंवा सत्य घटना-संबंधीची माहिती मिळविण्यासाठी संशोधनात्मक प्रकारची मुलाखत घेतली आहे.

मुलाखत ज्यांची घ्यावयाची आहे त्या सर्वांना प्रथम मुलाखतसूची आठ दिवसांपूर्वीच दिली व त्यांच्या सोईनुसार संशोधकाने मुलाखती घेतल्या.

क] शिक्षकांच्या मुलाखती -

शिक्षकांच्या मुलाखतसूचीची रचना पुढील प्रमाणे होती.

फोर्टक क्र. ४.४ शिक्षकांच्या मुलाखत सूचीची रचना

विभाग	प्रश्नक्रमांक	संबंधित क्षेत्र
अ	१ ते ६	शिक्षकांच्या प्रशासनासंबंधीची माहिती
आ	७ ते ९	विद्यार्थ्यांच्या प्रशासनासंबंधीची माहिती
इ	१०	शाळेच्या प्रशासनात सुचविलेल्या सुधारणा

हो मुलाखतसूची परिशिष्ट क्रमांक ४ मध्ये दिली आहे.

पंढरपूर तालुक्यातील माध्यमिक शाळांमधील सहशिक्षकांची मुलाखतीसाठी निवड "सहेतुक नमुना निवड" पध्दतीने केली. पंढरपूर तालुक्यातील एकूण ४८ माध्यमिक शाळांपैकी २८ शाळांची निवड केली. ती निवड पुढील कोष्टक क्र. ४.५ मध्ये दिली आहे.

कोष्टक क्र. ४.५

मुलाखतीसाठी सहशिक्षकांच्या निवडीचे वर्गीकरण

अ. क्र.	शाळेचा प्रकार	शहरी	ग्रामीण
०१]	मोठ्या अनुदानित प्रशाला	०४	०६
०२]	विनाअनुदानित प्रशाला	०४	०६
०३]	अनुदानित तांत्रिक प्रशाला	०१	०१
०४]	अनुदानित कन्या प्रशाला	०१	०१
०५]	अनुदानित आश्रम प्रशाला	०१	००
०६]	लहान अनुदानित प्रशाला	००	०३
		११	१७

याप्रमाणे २८ सहशिक्षकांच्या मुलाखती घेतल्या. त्यांच्या नावाची यादी परिशिष्ट क्र. ५ मध्ये दिली आहे.

ख) संस्था चालकांच्या मुलाखती -

संस्था चालकांच्या मुलाखतसूचीची रचना पुढीलप्रमाणे होती.

कोषटक क्र. ४. ६

संस्थाचालकांसाठीच्या मुलाखतसूचीची रचना

विभाग	प्रश्न क्रमांक	संबंधित क्षेत्र
अ	१ व २	सर्वसामान्य प्रश्न
आ	३ ते ६	शिक्षकांच्या प्रशासनासंबंधीची माहिती
इ	७	भौतिक सुविधासंबंधीची माहिती
ई	८	आर्थिक सुविधासंबंधीची माहिती
ड	९	शालेय प्रशासनात सुचविलेल्या सुधारणा

पंढरपूर तालुक्यात एकूण ४८ माध्यमिक शाळा आहेत. एकूण ४० संस्था त्या शाळा चालवतात. त्या ४० संस्थाचालकांपैकी १० संस्थाचालकांची मुलाखतीसाठी "सष्टतुक नमुना निवड" पध्दतीने निवड केली. ती निवड कोषटक क्रमांक ४. ७ मध्ये दिलेली आहे.

कोषटक क्र. ४. ७

मुलाखतीसाठी निवडलेल्या व्यवस्थापकांचे वर्गीकरण

अ. क्र.	शाळेचा प्रकार	शहरी	ग्रामीण
०१]	तंत्रशिक्षणयुक्त प्रशाला	०१	०१
०२]	विना अनुदानित शाळा	०१	०१
०३]	कन्या प्रशाला	०१	००
०४]	इंग्रजी माध्यमाची शाळा	०१	००
०५]	अनुदानित शाळा	०२	०२
		०६	०४

संस्था चालकांच्या मुलाखती प्रत्यक्ष घेण्याच्या वेळी स-याच अडवणी आल्या तर कांही संस्था चालकांनी लगेचच मुलाखती दिल्या. परखडपणे सत्य माहिती व वस्तुस्थिती सांगणारे व्यवस्थापकांचे प्रमाण फारच अल्प असल्याचे आढळले. प्रतिसादक संस्था चालकांचे नावांची यादी परिशिष्ट क्र. ७ मध्ये दिली आहे.

ग) भाग-शिक्षणाधिका-यांच्या मुलाखती -

पंढरपूर तालुका पंचायतसमितीमध्ये एक गटशिक्षणाधिकारी व तीन भागशिक्षणाधिकारी आहेत. त्यांच्या मुलाखती घेतल्या. त्याचबरोबर नुकतेच सेवा निवृत्त झालेल्या एका गटशिक्षणाधिका-यांचीही मुलाखत घेतली. मुलाखत घेण्यापूर्वी सर्वांना आठ दिवसांपूर्वीच मुलाखत सूची दिली. मुलाखतसूचीची रचना कोष्टक क्र. ४.८ मध्ये दिली आहे.

कोष्टक क्र. ४.८
गट/भागशिक्षणाधिका-यांसाठीच्या मुलाखत सूचीची रचना

विभाग	प्रश्न क्रमांक	संबंधित क्षेत्र
अ	१ व २	सर्वसामान्य प्रश्न
आ	३ ते ८	माध्यमिकशाळांच्या प्रशासनासंबंधी माहिती
इ	९ व १०	शालेय प्रशासनात सुचविलेल्या सुधारणा.

ही मुलाखतसूची परिशिष्ट क्र. ८ मध्ये दिली आहे. मुलाखत घेतलेल्या गटशिक्षणाधिकारी व भागशिक्षणाधिका-यांच्या नावाची यादी परिशिष्ट क्र. ९ मध्ये दिली आहे.

३) भेटी व निरोध -

पंढरपूर तालुक्यातील एकूण ४८ माध्यमिक शाळांपैकी ३२ शाळा भेट देण्यासाठी निवडल्या. त्यांची निवड पुढील कोष्टक क्र. ४.९ प्रमाणे केली आहे. भेटी दिलेल्या माध्यमिक शाळांची नावे परिशिष्ट क्र. १०मध्ये दिली आहेत.

कोष्टक क्र. ४.९
भेट देण्यासाठी निवडलेल्या माध्यमिक शाळांचे वर्गीकरण

क्र.क.	वर्गीकरण	शाळांची संख्या
०१]	ग्रामीण भागातील दहा अनुदानित व पाच विनाअनुदानित शाळांची निवड केली.	१५
०२]	शहरातील सहा अनुदानित आणि चार विना-अनुदानित शाळांची निवड केली.	१०
०३]	सहैतुक नमुना निवड पध्दतीने प्रत्येकी एक शाळा या प्रमाणे अनाथ विद्यार्थ्यांची संत गाडगेबाबा विद्यालय, आर्थिक व सामाजिकदृष्ट्या मागासलेल्या विद्यार्थ्यांसाठीची आश्रमशाळा, इंग्रजी माध्यमाची इंग्लिश मीडियम स्कूल, फक्त मुलीं-साठीची कन्या शाळा या प्रमाणे निवड केली.	०५

५) समारोप -

या प्रकरणामध्ये संशोधनासाठी माहिती कशी मिळविली हे दिले आहे. पुढील प्रकरणात ह्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केले आहे.

-: संदर्भ :-

१] डॉ. भा. गो. वापट : शैक्षणिक संशोधन
पुणे, नूतन प्रकाशन, १९७५
पृष्ठ ५२ १३३

==: प्रकरण पाचव :-

-: माहितीचे पृथःकरण व अर्थनिर्वचन :-

५.१ प्रस्तावना

५.२ प्रश्नावलीच्या सहाच्याने मिळालेल्या माहितीचे पृथःकरण व अर्थनिर्वचन

अ) मुख्याध्यापकांची वैयक्तिक माहिती

आ) पंढरपूर तालुक्यातील माध्यमिक शाळांच्या व्यवस्थापनासंबंधी माहिती.

इ) शिक्षकांच्या प्रशासनाविषयीची माहिती

ई) विद्यार्थ्यांच्या प्रशासनाविषयीची माहिती

उ) आर्थिक बाबींसंबंधीची माहिती

ऊ) भौतिक सुविधांसंबंधीची माहिती

ए) शालेय प्रशासनामध्ये सुचविलेल्या सुधारणा

५.३ मुलाखतीद्वारे मिळालेल्या माहितीचे पृथःकरण व अर्थनिर्वचन

क) शिक्षकांच्या मुलाखतीच्यासहाच्याने मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

[१] शिक्षकांच्या प्रशासनाविषयीची माहिती

[२] विद्यार्थ्यांच्या प्रशासनाविषयीची माहिती

ख) व्यवस्थापकांच्या मुलाखतीच्या सहाच्याने मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

[१] सर्वसामान्य प्रश्न [२] शिक्षकांच्या प्रशासनासंबंधीची माहिती

[३] आर्थिक सुविधांसंबंधीची माहिती

ग] ऋ व भागशिक्षणाधिका-यांच्या मुलाखतीच्या सहाय्याने
मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

[१] सर्वसामान्य प्रश्न

[२] माध्यमिक शाळांच्या प्रशासनाविषयी माहिती

[३] प्रशासनात सुचविलेल्या सुधारणा

५.४ भेटी व पाहणीद्वारे मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण

१] शिक्षकांसंबंधीची माहिती.

२] भौतिक सुविधांसंबंधीची माहिती

३] शिक्षकेतरांसंबंधीची माहिती.

५.५ स मा रो प